

Copyright © The Author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.4.7>

УДК 330.341.1:001.895

О. І. Дацій,

*д. е. н., професор, професор кафедри економіки бізнесу,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7436-3264>*

Г. А. Братусь,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри управління бізнесом,
Міжрегіональна Академія управління персоналом»
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7151-3901>*

І. І. Каліна,

*д. е. н., професор, завідувач кафедри маркетингу,
Міжрегіональна Академія управління персоналом
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5662-6967>*

РОЛЬ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ У СТРУКТУРНИХ ТРАНСФОРМАЦІЯХ СУЧАСНИХ ЕКОНОМІК

O. Datsii,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Department of Business
Economics, Interregional Academy of Personnel Management*

G. Bratus,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Business
Management, Interregional Academy of Personnel Management,*

I. Kalina,

*Doctor of Economic Sciences, Professor, Head of the Department of Marketing,
Interregional Academy of Personnel Management*

THE ROLE OF KNOWLEDGE ECONOMY IN STRUCTURAL TRANSFORMATIONS OF MODERN ECONOMIES

У статті досліджено теоретико-методологічні засади економіки знань як визначального чинника структурних трансформацій сучасних економік в умовах глобалізації. Розкрито сутнісні характеристики економіки знань, які відрізняють її від індустріальної та аграрної моделей господарювання. Обґрунтовано, що знання трансформуються в базовий економічний ресурс, а їх виробництво набуває статусу самостійної провідної галузі, що забезпечує розвиток усіх інших сфер економічної діяльності. Доведено, що в постіндустріальній економіці визначальним фактором багатства стає володіння людським капіталом, тоді як матеріальні активи поступово втрачають своє домінуюче значення, поступаючись місцем нематеріальним ресурсам – ідеям, кваліфікації персоналу, патентам, клієнтській базі. Проаналізовано вплив структурних зрушень на національні економічні системи та визначено основні вектори трансформації в контексті переходу до економіки знань. Розглянуто ключові драйвери глобалізації, зокрема діяльність транснаціональних корпорацій, міжнародний рух капіталу, розвиток інформаційних технологій та лібералізацію торгівлі. Показано, що ці процеси створюють як нові можливості для економічного зростання, так і суттєві ризики для країн, що розвиваються. Особливу увагу приділено аналізу загроз, які постають перед Україною в умовах глобалізації: небезпека закріплення сировинної спеціалізації в міжнародному поділі праці, маргіналізація національної культури, послаблення ролі держави в регулюванні економічних процесів, погіршення якості людського потенціалу. Водночас визначено позитивні можливості, які відкриває глобалізація: залучення іноземних інвестицій для модернізації економіки, диверсифікація джерел енергопостачання, зміцнення міжнародного співробітництва у сфері безпеки, інтеграція до світового науково-технологічного простору. Аргументовано необхідність формування національної стратегії розвитку економіки знань, яка враховує специфіку інституційного середовища України, її науково-технічний потенціал та геополітичне становище. Обґрунтовано, що ключову роль у цьому процесі має відігравати держава як координатор та основний інвестор у науково-технічній сфері. Досліджено нові управлінські явища, зумовлені глобалізацією, зокрема еволюцію організаційних структур у напрямку децентралізації,

дебюрократизації, створення автономних команд та мережесих корпорацій. Визначено пріоритетні напрями державної політики у сфері формування економіки знань: реформування науково-дослідного сектора з урахуванням світових тенденцій; створення ефективної системи комерціалізації результатів наукових досліджень; інтеграція вітчизняної науки та освіти до європейського та глобального науково-освітнього простору; розвиток людського капіталу через підвищення якості освіти та створення умов для безперервного навчання протягом життя.

The article examines the theoretical and methodological foundations of the knowledge economy as a determining factor of structural transformations of modern economies in the context of globalization. The essential characteristics of the knowledge economy that distinguish it from industrial and agrarian models of economic management are revealed. It is substantiated that knowledge is transformed into a basic economic resource, and its production acquires the status of an independent leading industry that ensures the development of all other spheres of economic activity. It is proved that in the post-industrial economy, the determining factor of wealth is the possession of human capital, while material assets gradually lose their dominant importance, giving way to intangible resources – ideas, personnel qualifications, patents, customer base. The influence of structural shifts on national economic systems is analyzed, and the main vectors of transformation in the context of the transition to the knowledge economy are determined. The key drivers of globalization are considered, including the activities of transnational corporations, international capital movement, the development of information technologies, and trade liberalization. It is shown that these processes create both new opportunities for economic growth and significant risks for developing countries. Particular attention is paid to the analysis of threats facing Ukraine in the context of globalization: the danger of consolidating raw material specialization in the international division of labor, marginalization of national culture, weakening of the state's role in regulating economic processes, deterioration of the quality of human potential. At the same time, the positive opportunities opened by globalization are identified: attracting foreign investment

for economic modernization, diversification of energy supply sources, strengthening international cooperation in the security sphere, integration into the global scientific and technological space. The necessity of forming a national strategy for the development of the knowledge economy, which takes into account the specifics of the institutional environment of Ukraine, its scientific and technical potential and geopolitical position, is argued. It is substantiated that the state should play a key role as coordinator and main investor in the scientific and technical sphere. New management phenomena caused by globalization are studied, in particular the evolution of organizational structures towards decentralization, debureaucratization, creation of autonomous teams and network corporations. Priority directions of state policy in the field of knowledge economy formation are identified: reforming the research sector taking into account global trends; creating an effective system for commercializing the results of scientific research; integrating domestic science and education into the European and global scientific and educational space; developing human capital through improving the quality of education and creating conditions for lifelong learning.

Ключові слова: економіка знань, структурні трансформації, креативна економіка, глобалізація, людський капітал, національна інноваційна система, сталий розвиток.

Keywords: knowledge economy, structural transformations, creative economy, globalization, human capital, national innovation system, sustainable development.

Постановка проблеми. Економіка знань є однією з найважливіших характеристик сучасної цивілізації, що багато в чому визначає напрями структурних трансформацій національних економік. Кінець XX – початок XXI століття ознаменувалися переходом провідних країн світу від індустріальної моделі господарювання до постіндустріальної, де знання та інформація стають визначальними факторами виробництва. Цей перехід супроводжується глибокими структурними змінами: зростанням часті сфери послуг у ВВП, збільшенням інвестицій у науково-дослідні та дослідно-конструкторські ро-

боти (НДДКР), посиленням ролі людського капіталу, розвитком високотехнологічних галузей. Водночас процеси глобалізації, які розгортаються паралельно, створюють як нові можливості для економічного зростання, так і суттєві виклики для національних економік, особливо тих, що розвиваються. Дослідження ролі економіки знань у структурних трансформаціях сучасних економік є актуальним завданням як з теоретичної, так і з практичної точки зору, оскільки дозволяє виявити закономірності переходу до нового технологічного укладу та обґрунтувати напрями державної політики, спрямованої на прискорення цього процесу.

Аналіз літературних джерел. Теоретичну базу дослідження становлять праці вітчизняних та зарубіжних учених у галузі економіки знань, структурних трансформацій та глобалізації. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити фундаментальні роботи Д. Белла, М. Кастельса, Ф. Махлупа, Й. Шумпетера, які заклали основи розуміння постіндустріального суспільства та ролі знань у сучасному економічному розвитку. Важливе значення мають дослідження національних інноваційних систем, представлені в працях К. Фрімена, Б.-А. Лундвалла, Р. Нельсона. Серед вітчизняних учених вагомий внесок у дослідження проблем економіки знань та інноваційного розвитку зробили В.М. Геєць, В.Л. Макаров, О.Т. Богомолів, А.Є. Варшавський. Значну увагу проблемам інституційного забезпечення становлення економіки знань в Україні приділено в роботах О. Білоус, І.В. Крапивного, Г. Островської та інших дослідників. Водночас поза увагою багатьох дослідників залишаються питання адаптації теоретичних моделей економіки знань до специфічних умов України з урахуванням її інституційних особливостей та сучасних викликів, пов'язаних із необхідністю повоєнної відбудови та євроінтеграції.

Формулювання мети статті. Мета дослідження полягає у визначенні ролі економіки знань у структурних трансформаціях сучасних економік, виявленні основних закономірностей та особливостей цього процесу, а також

обґрунтуванні пропозицій щодо формування національної стратегії розвитку економіки знань в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «економіка знань» (knowledge-based economy) був введений у науковий обіг австро-американським ученим Фріцем Махлупом у 1962 році. Цей новий тип економіки відрізняється від попередніх – аграрного та індустріального – тим, що, хоча природно-матеріальні ресурси продовжують виступати основою для створення економічних благ, зростання та розвиток всієї господарської системи забезпечуються відтепер не стільки зовнішніми, скільки внутрішніми, нематеріальними факторами, найважливішими з яких виступають знання та людський капітал.

Перехід економіки в новий якісний стан безпосередньо пов'язаний з підвищенням ролі теоретичного знання, розвитком високотехнологічних галузей, процесом збільшення частки сфери послуг (структурними зрушеннями), впливом інформаційних мережевих технологій. Економіка ХХІ століття, економіка знань – це економіка, заснована на інноваціях, матеріалізованих у вигляді нових, високоефективних, наукоємних технологій, товарів і послуг. Вона являє собою якісно нову систему їх використання та впровадження в практичне життя. Як зазначають дослідники, економіка знань не оперує лише знаннями і не заміщує ними реальне виробництво – вона змінює саму природу виробничих відносин [1; 2].

Економіку знань необхідно розглядати системно та комплексно. У цьому сенсі вона виступає як:

- постіндустріальна економіка, оскільки в ній має місце збільшення частки сфери послуг, що починає домінувати у відсотковому відношенні над сферою виробництва;
- інформаційна економіка, оскільки інформація (знання, наука) починає відігравати в ній вирішальну роль як фактор виробництва;
- інноваційна економіка, оскільки інноваційною можна вважати таку економіку, в якій знання дозволяють генерувати безперервний потік новов-

ведень, що відповідають динамічно змінним потребам, а часто й формують ці потреби;

– глобальна мережева економіка, оскільки в економіці знань взаємодія між носіями знання опосередковується широкими мережевими зв'язками в глобальному масштабі (поява мережі Інтернет як нової інфраструктури економіки).

Своєрідність сучасної епохи полягає в тому, що «виробництво знань» перетворилося на самостійну, велику, провідну галузь економіки, яка живить усі інші галузі. Це виробництво поставлене на потік і саме використовує індустріальні методи не лише в прикладних галузях, а й у фундаментальній науці. Звідси – величезна і зростаюча роль «підприємств», де виробляється цей продукт (тобто нові знання): університети, наукові інститути, лабораторії та наукові центри великих компаній. Такою є інфраструктура цієї сфери сучасної економіки.

У новій економіці багатство визначається володінням людським капіталом, хоча капітал, вкладений у матеріальні ресурси, не зникає. Як промислові суспільства не могли повністю відмовитися від фактора землі, так і в новій економіці необхідні матеріальні ресурси (так званий речовий капітал), хоча їх відносне значення зменшується. Це виявляється, зокрема, в тому, що вартість тієї чи іншої компанії дедалі менше визначається «відчутними» цінностями – будівлями, машинами, технікою тощо. Дедалі більшою мірою її ціну формують «нематеріальні» ресурси – ідеї, кваліфікація персоналу, наявність стійкої клієнтської бази, патентів тощо.

Перехід до економіки, заснованої на знаннях, супроводжується зростанням сумарних інвестицій у сектор знань (витрати на вищу освіту, НДДКР, розробку програмного забезпечення). У середньому для країн ОЕСР вони становили на початку 2000-х років близько 4,7% ВВП. Найбільш високим цей показник був у США, Швеції, Південній Кореї та Фінляндії (5,2-6,5% ВВП). Динамічно розвивається і сектор високих технологій. В ЄС він налічує близько 137 тис. підприємств. Продуктивність праці в цьому секторі майже в

1,5 раза вища, ніж у середньому по промисловості. Зростання витрат на виробництво нових наукових знань, їх матеріалізація в суспільному виробництві мають тенденцію до збільшення, що виражається в безперервному зростанні наукоємності суспільного виробництва та збільшенні інших витрат на відтворення все більш розвинутого суб'єкта (тобто у збільшенні частки сфери освіти, охорони здоров'я, рекреації та управління). Зростання інвестицій у знання безпосередньо позначається і на результатах: прибуток, одержуваний від реалізації наукоємної продукції, на сьогоднішній день дуже значний. Розвиток економіки знань є, таким чином, безперервним, постійно оновлюваним процесом, що характеризується тим, що якщо раніше основну додану вартість створювали промислові виробництва конвеєрного типу, то тепер все більшу частку валового продукту забезпечують різні види послуг (насамперед наукоємних). Отже, знання та інвестиції в них справляють безпосередній вплив на економічне зростання та розвиток сучасної ринкової економіки, а головну роль у створенні доданої вартості в економіці знань починають відігравати високотехнологічні, наукоємні виробництва.

Теоретичний аналіз тісного взаємозв'язку інститутів та знань підводить до висновку про необхідність наявності структурованого інституційного середовища як основи інноваційного розвитку країн та формування економіки знань на національному та світовому рівнях. Механізм інституційного (тобто опосередкованого будь-якими інститутами) впливу знань на економіку можна розглядати виходячи з різних концепцій, найбільш відомими з яких є концепція технологічних систем (Дж. Дозі, Н. Розенберг), концепція індустріальних кластерів (М. Портер) та концепція національних інноваційних систем – НІС (К. Фрімен, Б.-А. Лундвалл, Р. Нельсон) [3]. Особливе значення в рамках дослідження економіки знань має концепція національних інноваційних систем, оскільки вона фокусує свою увагу на процесах навчання та накопичення знання та різних формах взаємодії між інноваторами та відповідними інститутами, що виробляють і використовують знання. Національна інноваційна система розглядається як сукупність взаємопов'язаних організацій та

структур, зайнятих виробництвом та реалізацією наукових знань та технологій у межах національних кордонів, а також комплекс інститутів правового, фінансового та соціального характеру, що забезпечують інноваційні процеси та мають міцні національні корені, традиції, політичні та культурні особливості.

Роль приватного (підприємницького) сектору у формуванні НІС полягає, в першу чергу, у створенні технологій на основі власних досліджень у наукових центрах великих корпорацій та малих наукоємних фірм, у ринковому освоєнні інновацій та впровадженні наукових розробок у виробництво. Роль держави при цьому полягає передусім у фінансуванні та сприянні виробництву фундаментального знання в університетах та комплексі високих технологій, а також у створенні інфраструктури та сприятливого інституційного клімату для інноваційної діяльності. У рамках цих напрямків діяльності перед державою стоять такі стратегічні завдання: розвиток у підприємств стимулів до інновацій, створення системи ефективної підтримки розвитку малого та середнього підприємництва, сприятливого інвестиційного клімату у високо- та середньотехнологічних секторах промисловості; створення основи для виникнення кооперативних відносин у дослідженнях та розробках між приватним виробництвом та державним науково-технічним сектором; підвищення освітнього рівня менеджменту та полегшення доступу до необхідної інформації, тобто організація самого процесу виробництва та поширення знань.

Субіндекс освіти Індексу економіки знань в Україні є досить високим порівняно з субіндексом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Аналіз субіндексів Глобального індексу конкурентоспроможності показує, що Україна стабільно посідає досить високі позиції за рівнем розвитку людського капіталу, однак значення субіндексу макроекономічної стабільності в країні є незадовільним. Україна зіткнулася з перешкодами на шляху формування національної інноваційної системи третього покоління. Процес інституціоналізації економіки знань в Україні проходить довгий і складний шлях.

Інституційна структура економіки знань (НІС), що реалізується в багатьох формах, таких як законодавчі та нормативні акти, різні організації, формалізовані та неформалізовані схеми взаємодій тощо, є мінливою, постійно модифікується та оновлюється.

Серед основних причин низької інноваційної активності у вітчизняній економіці можна виділити: структурні проблеми української економіки, домінування в ній сировинних галузей; монополізм багатьох великих українських фірм; недосконалість податкової системи, яка досі не була спрямована на стимулювання інновацій. Окрім того, певну проблему становить недостатній рівень захисту прав інтелектуальної власності та нерозвиненість венчурного фінансування.

Сучасне українське вище освітня перебуває на стадії модернізації: перед ним стоїть низка важливих завдань, серед яких слід виділити підвищення якості та доступності освіти, інтеграцію у світовий науково-освітній простір (зокрема, приєднання до Болонського процесу), посилення зв'язків між різними рівнями освіти та створення оптимальних в економічному плані освітніх систем. У числі стратегічних напрямків розвитку професійної освіти особливе місце посідають зміцнення та модернізація матеріально-технічної бази та інфраструктури освітніх закладів, а також інформатизація освіти. Важливе значення для розвитку сприятливого інноваційного клімату мають такі освітні мегапроекти, як конкурс з відбору інноваційних закладів вищої освіти, створення студентських бізнес-інкубаторів та лабораторій.

У контексті забезпечення сталого розвитку України особливого значення набуває створення бізнес-інкубаторів, у яких мають вирощуватися малі інноваційні фірми, що беруть на себе ризик розорення на початковому, найбільш ризикованому етапі розвитку. Світовий досвід свідчить, що саме малі інноваційні підприємства є найбільш ефективними у створенні нових знань та їх комерціалізації. Однак високі ризики та тривалі терміни окупності інвестицій у сфері НДДКР стримують приплив приватного капіталу. Тому роль держави як координатора та основного інвестора в науково-технічній сфері є

визначальною. Як зазначають автори дослідження щодо інтелектуалізації економіки України, пріоритетами розвитку економіки знань, структурованими за галузевим та інституційним принципами, мають стати: формування цілісного механізму захисту та комерціалізації об'єктів інтелектуальної власності, інтегрованого в державну науково-технічну та інноваційну політику; розробка комплексної політичної «дорожньої карти» з міжгалузевою координацією та фокусом на синергію науки, бізнесу та держави, що дозволить подолати розрив між створенням знань та їх економічною реалізацією; спрямування та інструменти ефективного використання інтелектуального потенціалу на основі його цільової інтеграції з технологічною модернізацією ключових секторів економіки.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що на рубежі століть достатньо чітко визначилися основні риси нової моделі господарювання в сучасній ринковій економіці. У статті обґрунтовано правомірність застосування до цієї моделі терміна «економіка знань». Доведено початок формування економіки знань як нового типу економічної системи та поширення її закономірностей у рамках глобалізації на все більшу кількість країн. Визначено, що науково-технічний прогрес і прогрес у галузі інновацій у сучасну епоху базуються на складній системі взаємозв'язків між елементами, що виробляють різні типи знань, управляють їх потоками та забезпечують їх практичне застосування. Ефективність всього інноваційного процесу багато в чому визначається тим, яким чином його основні суб'єкти взаємодіють між собою як елементи колективної системи створення та використання знань, а інституційна основа економіки знань у цілому забезпечується функціонуванням національних інноваційних систем. Генезис, еволюція та динаміка розвитку економіки знань в Україні зумовлені загальносвітовими тенденціями її формування. Однак порівняно з найбільш передовими зарубіжними країнами Україна поки що перебуває на початковій стадії розвитку економіки знань. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку конкретних механізмів реалізації стратегії переходу до економіки знань з урахуван-

ням сучасних викликів, пов'язаних із повоєнною відбудовою та євроінтеграцією України.

Література

1. Білоус О. Моделі інноваційного процесу в економіці знань: наслідки для інноваційної політики в Україні. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2014. Вип. 4 (55). С. 30-36.
2. Крапивний І.В. Національна інноваційна система як основа формування економіки знань. *Механізм регулювання економіки*. 2011. № 1. С. 72-78.
3. Островська Г.Й. Інтелектуалізація економіки України: внутрішні детермінанти та стратегічні пріоритети повоєнної відбудови. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2026. № 1. С. 6-19.

References

1. Bilous, O. (2014), "Models of innovation process in knowledge economy: implications for innovation policy in Ukraine", *Visnyk sotsialno-ekonomichnykh doslidzhen*, Vol. 4 (55), pp. 30-36.
2. Krapyvnyi, I.V. (2011), "National innovation system as a basis for the formation of the knowledge economy", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, Vol. 1, pp. 72-78.
3. Ostrovska, H.Y. (2026), "Intellectualization of Ukraine's economy: internal determinants and strategic priorities for post-war reconstruction", *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, Vol. 1, pp. 6-19.

Отримано редакцією журналу / Received: 08.04.26

Прорецензовано / Revised: 17.04.26

Дата публікації / Published: 23.04.26